

11. De Doleantie in Gaastmeer

Inleiding

In 1887 ontstond de Gereformeerde Kerk van Gaastmeer. Dat vond plaats naar aanleiding van een gebeurtenis in de hervormde kerk die we de Doleantie noemen. Doleantie komt van het werkwoord doleren, dat klagen betekent. Het geeft aan, dat kerkleden van de leidende, hervormde kerk in ons land, zich beklagen over de wijze waarop die kerk van bovenaf geleid wordt. Het betrof overigens niet alleen Gaastmeer; in heel calvinistisch Nederland gebeurde ongeveer hetzelfde. Het waren overal zeer ingrijpende gebeurtenissen, waarin elk dorp en elke stad zijn eigen verhaal had. In dit verhaal vertellen we de belangrijkste gebeurtenissen uit die tijd in en om Gaastmeer.

Wat er vooraf gebeurde

Over de doleantie zijn boekenplanken vol geschreven en er is nog heel wat meer over te vertellen. Maar dat doen we niet; we beperken ons tot wat van belang is om te begrijpen wat in Gaastmeer gebeurde. Ons koninkrijk als eenheidsstaat met één centraal gezag bestaat sinds 1813, sinds het einde van de Franse overheersing. Voor de calvinistische kerk, de Nederduitsch-gereformeerde, vond de regering zo'n centrale rol ook van belang: ze trok de zeggenschap over de grootste protestantse kerk naar zich toe en koning Willem I gaf opdracht om voor deze kerk een Algemeen Reglement op te stellen. De kerk kreeg ook een nieuwe naam: Nederlandse Hervormde Kerk. Voortaan zou, om maar twee dingen te noemen, de Nationale Synode het hoogste gezag hebben en zouden predikantsbenoeringen door de koning goedgekeurd moeten worden. Het was hierdoor eigenlijk een staatskerk geworden.

Daar waren veel kerkmensen het niet mee eens en dat leidde tot onrust.

Er was nog een bron van onenigheid en onrust: de inhoud van de prediking. Er kwam een moderne theologie op, vooral op de universiteiten waar de predikanten opgeleid werden, waarin o.a. geleerd werd dat je de wonderverhalen uit de Bijbel niet zo letterlijk moet nemen. Dat leidde tot voor- en tegenstanders met aan de ene kant de orthodoxen, die de Bijbel letterlijks opvatten, en aan de andere kant de modernen of vrijzinniger, die niet zo in wonderen geloofden. Let wel, in de negentiende eeuw was bijna iedereen een meelevend kerkmens en de meesten van hen waren orthodox-protestants, dus er waren heel wat verontruste kerkmensen die ontevreden waren over het reilen en zeilen van de hervormde kerk. Dat leidde o.a. tot het ontstaan van oefenaars: amateur-theologen, in de regel zeer orthodox, die door de week bij iemand aan huis godsdienstoefening hielden. Deze huisoefeningen trokken nogal wat bezoekers. Ook was het bij velen een gewoonte om op zondag een dominee naar je eigen smaak op te zoeken, ook als die ver van je eigen dorp preekte. Ook gebeurde het wel dat men belijdenis deed bij een andere dominee dan die van de eigen kerk, of daar een kind liet dopen of deelnam aan het avondmaal. Predikanten handelden dan soms tegen de door de overheid vastgestelde regels.

In 1834 sloeg de vlam in de pan, want toen ontstond in het Groningse dorp Ulrum de Afscheiding. Dominee De Cock werd afgezet en vormde met een groep kerkleden een nieuw kerkgenootschap: de Afscheiden Kerk, een kerk die bestuurd en geleid werd door eigen ambtsdragers. Deze Afscheiding kreeg navolging door het hele land en ongeveer 3% van de hervormden sloot zich hierbij aan. In Gaastmeer vond deze kerk weinig aanhangers. In 1858 waren van de 292 inwoners 7 afgescheiden, 18 rooms-katholiek en 267 hervormd (buitenkerkelijken waren er kennelijk niet).

De Doleantie van 1886 had een veel massaler karakter. Die begon ook niet in een klein dorpje, maar in Amsterdam, onder de inspirerende leiding van dominee Abraham Kuyper. Kuyper was niet alleen predikant, maar ook oprichter en hoofdredacteur van een landelijke krant, oprichter van een politieke partij (ARP) en de Vrije Universiteit (VU) en politicus, van 1901-1905 zelfs minister-president. Hij was voor velen een bezielend leider en had, met name door zijn krant De Standaard, veel invloed in het land. In 1880 richtte hij de VU op, met name om orthodoxe predikanten te kunnen opleiden. In 1886 ontstond de Doleantie na een conflict in de kerk in Amsterdam, die over het hele land werd uitgebreid en tot gevolg had dat omstreeks 10% van de hervormden overging naar een eigen kerk: de gereformeerde. Die kerk heette in de beginjaren de Dolerende Kerk en ook wel de Nederduitse Gereformeerde Kerk. In 1892 fuseerde deze kerk met een groot deel van de afgescheidenen van 1834 en noemden ze zich de Gereformeerde Kerken in Nederland. Let op het meervoud Kerken, waarmee men uitdrukte, dat er niet één nationale kerk was, maar dat elke gereformeerde kerkelijke gemeente autonoom was en zichzelf, door ouderlingen en diakenen, bestuurde. Elke kerk was dan wel autonoom, maar dat gold niet voor de geloofsleer van die kerk: elk lidmaat van de kerk moest zich houden aan één en dezelfde kerkleer, die vastgelegd was in de zogenaamde Drie Formulieren van Enigheid, destijds op de Nationale Synode van 1618 vastgesteld.

De situatie in Gaastmeer en omstreken

In Gaastmeer had men, als van ouds zou je kunnen zeggen, een orthodoxe predikant. Meestal was dit een kandidaat (beginneling), waar Gaastmeer ook om bekend stond. Als het een bekwaam iemand was, waren we hem ook weer snel kwijt, want dan werd hij na enkele jaren beroepen en vertrok hij naar een grotere

gemeente. Van 1880 tot eind 1883 stond hier dominee W.H. Snethlage, de man die het initiatief tot het oprichten van een christelijke school nam. Zijn opvolger was ds. H. de Jong, die zijn voorganger ook opvolgde als voorzitter van de schoolvereniging. Beiden waren predikanten met een goede pers in ons overwegend orthodox-calvinistische dorp, zou je kunnen zeggen, die zeker niet van modernisme verdacht werden. Maar ook hier waren verontrusten, ontevreden en zoekers naar het ware. Ook hier werden oefenaars bezocht en trok men 's zondags naar andere kerken, om daar hun favoriete predikant te horen. Zo'n geliefde predikant bij velen was ds. L.H. Wagenaar uit Heeg. Een man die boeiend kon preken en zijn gehoor kon meeslepen en natuurlijk behoorlijk orthodox. Geen wonder dat hij niet alleen in Heeg, maar in

De hervormde kerk en pastorie van Gaastmeer in 1935

de hele omgeving een bij velen geliefd predikant was. Ds. Wagenaar op zijn beurt was een bewonderaar en volgeling van Abraham Kuyper. In januari 1887 besloot ds. Wagenaar, samen met alle leden van de kerkenraad te gaan doleren. Ongeveer drie kwart van de hervormde lidmaten volgde dit voorbeeld. Men wilde eigenlijk de hervormde kerk omzetten in een gereformeerde, maar dit ging niet door, omdat het gewone kerkvolk hier geen zeggenschap over had, Er bleef niets anders over dan een eigen, gereformeerde kerk op te richten en dat gebeurde dus ook. In februari 1887 werd in de omgeving van Heeg een pamflet verspreid, geschreven door ds. Wagenaar, waarin kerkenraden van de omliggende dorpen werden opgeroepen het 'synodale juk van 1816 af te werpen', zoals dat in het jargon van die dagen genoemd werd.

De Doleantie in Gaastmeer

De gebeurtenissen in Heeg hebben een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkelingen in Gaastmeer. Er was ook sprake van onderling overleg tussen Gaastmeeders en de dolerenden in Heeg. Als je bij voorbeeld als Gaastmeerder wilde deelnemen aan het avondmaal in Heeg, moest je een 'bewijs van goedkeuring' laten zien dat ondertekend was door G.A. Geertsma, die ouderling was in de hervormde kerk van Gaastmeer. In maart 1887 ging er in ons dorp een lijst rond, waarbij geïnventariseerd werd hoeveel dolerenden er hier waren. De tekst op deze lijst vermeldde o.a. dat de ondergetekende 'zijn schuld en jarenlange ontrouw op kerkelijk gebied belijdt en besluit om tot den kerkorde der vaderen terug te keren'. Met de kerkorde der vaderen werd bedoeld, de kerkorde die op de Nationale Synode van 1618/1619 was vastgesteld. Deze 'verzamellijst' werd ondertekend door 13 lidmaten uit Gaastmeer: vier echtparen, twee vrouwen en drie mannen.

Kennelijk vond men dat er voldoende draagvlak was om verder te gaan, want in april wordt bij de hervormde kerkenraad een brief afgegeven, die ondertekend is door R.J. Agema en S.P. Sjaarda, maar mede namens meerdere kerkleden. Riens Agema is een timmerman van 39 jaar, die sinds zijn trouwen met een Gaastmeerse een jaar of 15 geleden in Gaastmeer is komen wonen. Sjoerd Sjaarda is een in Gaastmeer geboren en getogen visser van 31 jaar. In de brief wordt de kerkenraad beschuldigd en

vermaand met woorden als '..... de kerkeraad van Gaastmeer CA, gewillig en kleinmoedig den nek blijft buigen onder 't onwaardig juk en reglementen blijven erkennen, die de leervrijheid invoeren en de belijdenis verkrachten, alzoo komt gij Christus kroon te na, daarbij stoot gij de Broeders, die opkwamen voor zijn eere, voor het hoofd en steunt degene die het willen beroven en vervolgen, roepende, wij hebben in de kerk geen koning dan de Synode van Den Haag.' Grote woorden, beetje bombastisch, maar ook emotioneel geladen en meeslepend. Typisch de stijl van ds. Wagenaar. Dit citaat maakt overigens wel duidelijk, waar het nu precies om gaat. De huidige kerkorde, met het hoogste gezag bij de Algemene Synode en de koning, laat leervrijheid toe, dus ook modernisme en vrijzinnigheid. En daar zijn de dolerenden onder het gewone kerkvolk, de kleine luiden zoals Kuyper ze noemt, fel op tegen. Die willen een duidelijk omschreven leergezag waar ieder zich aan te houden heeft en waar de eigen kerkenraad op toeziet en gezag over heeft.

Deze brief wordt gevolgd door een tweede, waarin aan de hand van Bijbelteksten wordt betoogd, dat de kerkenraad fout zit. Op beide brieven is waarschijnlijk niet door de kerkenraad van Gaastmeer gereageerd, want in augustus van dat jaar wordt een derde brief geschreven, ondertekend door negen dolerenden, waarin verzocht wordt om een onderhoud met de kerkenraad en wel binnen 14 dagen. Ook op deze brief wordt niet gereageerd en dat is toch wel de slechtste reactie die je kunt geven, tenminste, als je er op uit bent om de spanning te verminderen en het onderling overleg gaande te houden.

Op 2 oktober ontvangt de kerkenraad een vierde brief van tien dolerenden, die we hieronder volledig weergeven:

Zeer geachte Kerkeraad,

Wij hebben besproken om U nog eens enkele letteren te schrijven, wij doen dit nu als een laatste woord en nu wordt zoo gij nogmaals stilzwijgt, binnen de tijd van 14 dagen, door ons aangemerkt, dat gij betoont, om niet het Synodale juk te willen afwerpen, daar het ons een zaak is van zeer groot, groot gewigt, kunnen wij het niet na laten, om ware het mogelijk, de God van alle genade geve het U te bewegen om met ons, koning Jezus, alleen in onze kerk, in alles te erkennen, als het hoofd der zelve. Men moet Gode meer gehoorzamen dan de menschen, staat er geschreven. Zeer geachte! Met nadruk Zeer geachte opziensers! Wij bidden U, als of God door ons bade(???, laat ons allen te zamen met God verzoenen, dat er in dezen den tijd, bij ons allen, een ootmoedig)gebed moge zijn, om in de naam van Jezus onzen God dringend af te smecken wat wij hebben te doen. Wij staan allen schuldig aan de treurige toestand onzer kerk, ook laat ons dan ook te zamen ons opmaken om dezelfde herstel te bevorderen en daar kunnen wij geen andere weg voor vinden, dan weder terug naar de Oude paden. Wij wenschen niets meer dan dat de Kerkelijke tucht naar de regel van Gods woord wordt gehandhaafd, dus niet in strijd met het Woord, al wat daar mee in strijd is, is voor zeker geen zegen op beloofd en dit niet te vergeten een zuivere prediking des woords, wordt ook zeer door ons verlangd, opdat mildelijk daar door Gods rijk moge worden Uitgebreid. Wij nodigen U ook met ons uit en zie eens goed na, het Formulier der bevestiging der Ouderlingen en bezie eens wat gij bij die gelegenheid beloofd hebt te zullen doen en zie dan ook eens onze geloofsbelijdenis na, bovenal Art. 27, 28 en lees dan ook eens ernstig na die 2 geboden die alhier in het Oude Testament staan, wat daar in gebeden wordt, omtrent de handelingen des kerkeraad en de Here onze God schenke zijnen Geest der Overtuiging en ontdekkingen over ons allen, opdat mogt het met zijnen raad bestaan, wij allen tezamen broeders mogen blijven in de kerk van Christus, dat is onze wensch van harte.

Namens ondergetekenden:

I. J. W. Tijsma

Sj. P. Sjaarda

W. T. Elzinga

B. R. Schotanus

A. S. Eisma

P. I. J. Schilstra

J. R. Werkman

P. A. van der Goot

W. H. Kuiper

R. J. Agema

Op deze brief wordt uiteindelijk door de kerkenraad gereageerd, maar dan wel op een arrogante en bazige wijze. De ondertekenaars wordt verweten dat ze kerkdiensten en zelfs het avondmaal bij dolerende predikanten hebben bijgewoond en ze krijgen de tijd tot 20 oktober om hiervan spijt te betuigen en terug te keren. Zo niet, dat gaat de kerkenraad ervan uit, dat ze zijn uitgeschreven als lidmaat van de Ned. Herv.

De gereformeerde kerk van Gaastmeer gezien vanaf de Munkedyk

Kerk. Niks geen overleg, slikken of stikken, dus. Elk van de ondergetekende dolerende krijgt van deze brief een exemplaar thuis bezorgd.

Maar het ondertekenen van deze brief door de leden van de kerkenraad gaat niet zonder problemen. Ouderling G.A. Geertsma weigert deze brief te tekenen. En ouderling Geertsma is niet zomaar iemand. Hij is de man die het initiatief genomen heeft voor de Begraafenisvereniging 'Eendracht' en hij is lid van het schoolbestuur van de pas opgerichte christelijke school. Een zeer gezien en geacht dorpsgenoot, die door de gemeente Wymbritseradeel aangesteld is als wijkoudste.

Op dit schrijven van de kerkenraad reageren de dolerenden door het opstellen van een open brief (door ds. Wagenaar) die ze laten drukken en verspreiden onder alle hervormden van Gaastmeer. In deze brief geven ze aan, dat ze als lidmaten van de hervormde kerk nieuwe ambtsdragers gaan kiezen en wel op 14 oktober in de schuur van boer Tie Tysma in Klein Gaastmeer. Ze nodigen alle mannelijke hervormde lidmaten die de Drie Formulieren van Enigheid kunnen ondertekenen uit, hier aanwezig te zijn en aan deze verkiezing deel te nemen (vrouwen hebben in deze tijd in de kerk geen kiesrecht). Op die bewuste avond zijn zo'n 60 personen aanwezig, waaronder 12 mannelijke lidmaten. Ds. Wagenaar, die er ook is, houdt eerst een preek en daarna volgen de verkiezingen. Men kiest eerst één ouderling, want de aanwezige G.A. Geertsma is al ouderling en hoeft dus niet meer gekozen te worden. Schipper W.T. Elzinga wordt gekozen. Hij is zelf niet aanwezig, maar meldt de andere dag schriftelijke, dat hij de benoeming aanmeent. Daarna worden twee diakenen gekozen: S.P. Sjaarda en A.S. Eisma. Met deze verkiezingen is het ontstaan van de gereformeerde kerk van Gaastmeer een feit. Die avond wordt ook een antwoord op de laatste brief van de hervormde kerkenraad, met het ultimatum van 20 oktober, op papier gezet. Het is een reactie vol verwijten, waarbij de dolerenden aangeven dat niet zij de ware kerk verlaten hebben, maar de zittende kerkenraadsleden van de hervormden.

Op 20 oktober vergadert de hervormde kerkenraad. En tijdens deze vergadering wordt besloten de tien dolerenden uit te schrijven uit het lidmatenboek van de kerk. Op deze vergadering wordt ook besloten om ouderling Geertsma aan te klagen bij de klassikale vergadering van Sneek. Dit wordt een heel gedoe, met terugverwijzen en uiteindelijk een veroordeling in april 1888 door de Provinciale Synode, waarbij Geertsma vervallen verklaard wordt uit zijn ambt en hij zijn lidmaatschap van de hervormde kerk verliest. Het is eigenlijk een achterhoede gevecht zonder veel consequenties, maar het wordt de kerkenraad niet in dank afgenomen deze afgemeten geachte dorpsgenoot zo te vervolgen. Ook andere hervormde leden, zoals J. Ykema, A.P. Wiersma en C.R. Buma worden geroyeerd als stemgerechtigde lidmaten van de hervormde kerk, maar bij dezen was het argument, dat ze weigerden de kerkelijke financiële verplichtingen te voldoen.

De gereformeerde kerk van Gaastmeer rond 1950, gezien vanaf de Poel

Kennelijk waren ze al actief in de gereformeerde kerk en hadden ze zich niet uit de hervormde kerk laten uitschrijven. De Gereformeerde Kerk van Gaastmeer

Daar stonden ze dan, op eigen benen, maar zonder enige bezittingen en met geen cent op zak. Wel met ondersteuning van dolerenden uit de omgeving, eigenlijk uit het hele land en met de nodige werklust en eensgezindheid. Maar men moest een heel aantal moeilijkheden overwinnen. Om te beginnen al, kon de gereformeerde kerk geen bankrekening afsluiten, omdat ze geen koninklijke goedkeuring kon krijgen. Hiervoor in de plaats richtte men, al in november 1887, de Vereniging 'De Kerkelijke Kas' op, die in december koninklijk werd goedgekeurd. Van deze vereniging werden direct al 17 personen lid, die elk een renteloos voorschot gaven. Uit collecten, giften, voorschotten en leningen probeerde men de eindjes aan elkaar te knopen, wat overigens heel aardig lukte, al was de financiële situatie nooit rooskleurig. Voor de zondagse kerkdiensten gebruikte men in het begin de schuur van boer Tysma in Klein Gaastmeer, maar al spoedig kon men in Koudum een tweedehands houten lokaal aanschaffen, dat in Klein Gaastmeer werd opgebouwd en al op 20 januari 1888 officieel in gebruik genomen kon worden. Volgens eigen zeggen een onooglijk gebouwtje van buiten, maar van binnen recht gezellig en heel functioneel. Het heeft enkele jaren dienst gedaan als kerk en verenigingslokaal. Maar men wilde natuurlijk een echte, een stenen kerk met een toren en een orgel. Dat kwam er ook: in 1892 op een door boer Ykema ter beschikking gesteld stukje grond, achter het huidige pand Munkedyk 10. Meester-timmerman A.P. Wiersma, diaken in de eigen kerk, bouwde het voor f 1603,33. Een lief, klein kerkje met een piepklein torentje en een mooi pijporgeltje (thans afgebroken; het orgeltje staat nog in een kerk in Edam). Het werd op 5 juni 1892 in gebruik genomen. Bovendien werd in 1891 een mooie, grote pastorie gekocht, het huidige pand J.J. Hofstrjitte 3. Voor al die grote uitgaven was van tijd tot tijd wel een extra gift of een renteloos voorschot nodig, maar die kwamen er ook en er werd ook wel geld geleend.

Het benoemen van een predikant leverde uiteraard ook de nodige problemen op. Daar was in de beginjaren te weinig geld voor beschikbaar en er waren trouwens ook nauwelijks gereformeerde predikanten te vinden. De predikantenopleiding aan de VU kon de vraag bij lange niet aan en de beschikbare kandidaten kozen toch liever voor een wat grotere gemeente. In Gaastmeer preekten wel gastpredikanten, maar vaak ook moest men zich behelpen met preeklezen, meestal door broeder Sjaarda. Maar in december 1888 wordt de oefenaar Jelle Runia, een dag nadat hij het oefenaarsexamen in Heeg heeft afgelegd en gehaald, benoemd om eenmaal in de drie weken een oefening in de kerk te houden en elke week catechisatie te geven aan de jeugd. Runia blijft tot juli 1889 en daarna probeert men een predikant te benoemen, samen met Oudega of Heeg. Na verschillende pogingen en afzeggingen richtte men zich niet meer op een predikant, maar op een oefenaar en men slaagde er in de godsdienstleraar H.W. Henschen uit Delfstrahuizen als vaste oefenaar te benoemen. In april 1891 kwam hij, samen met zijn vrouw, naar Gaastmeer en ze zouden hier vijf jaar blijven.

Maar de gemeente wilde toch het liefst een eigen, echte dominee, dus na het vertrek van Henschen deed men weer moeite een predikant te benoemen. En in mei van 1898 zag het er niet ongunstig uit. Men had een beroep gedaan op kandidaat H. de Lange en die had geschreven, dat hij het beroep in ernstige overweging nam. Maar na enige tijd aarzelde hij nog en toen staken de kerkenraad en het bestuur van 'De

Kerkelijke Kas' de koppen bij elkaar om te bekijken, of ze iets konden doen om hem over de streep te trekken. Men bood nog enkele financiële voordelen en ook om de tuin van de pastorie in orde te maken, voor de eerste keer dan wel, daarna moest dominee het zelf doen. En ja hoor, in juni 1892 kwam het bericht, dat hij de benoeming aannam. Het is te begrijpen dat de kerkleden hun geluk niet op konden: een eigen gemeente, eigen ambtsdragers, een eigen kerkgebouw een eigen pastorie en nu ook nog een eigen predikant. De Gereformeerde Kerk van Gaastmeer was compleet.

Godsdienstleraar Hendrik Willem Henschen, de eerste voorganger van de gereformeerde kerk in Gaastmeer

Terugblik

Er zijn nogal wat mensen in Gaastmeer die helemaal niet graag terugkijken op deze periode in de geschiedenis van ons dorp. Het was een tijd van het benadrukken van tegenstellingen, van elkaar dwars zitten soms. De dolerenden die zo precies wisten hoe God het wilde en de hervormden met hun arrogante houding, die het nog beter dachten te weten. Er zijn verhalen bekend van huurders die uit hun huis gezet zijn omdat de huisbaas van de andere kerk was en van arbeiders die alleen een aanstelling konden krijgen als ze van kerk veranderden. De samenstelling van het bestuur van de christelijke school speelde hierbij ook een grote rol. Die school was gestart op 1 april 1887, middenin het doleantieproces. Van de vijf zittende bestuursleden bleef alleen de voorzitter, ds. H. de Jong, hervormd. Ook het schoolhoofd werd gereformeerd en toen men later besloot om, bij een vacature in het bestuur, alleen iemand te benoemen van dezelfde kerk als zijn voorganger, was de maat bij veel hervormden vol en werd er een hervormde school opgericht. Dat waren strubbelingen in de beginjaren. Naarmate de tijd vorderde, sleten de scherpe kantjes er vanaf. Bij het weer tot elkaar komen, speelde de situatie rond de beide scholen ook weer een grote rol. In 1934 vond men elkaar weer en gingen de gereformeerde en hervormde school samen in een nieuwe christelijke school. De eerste scholenfusie van deze soort in Friesland. In 1976 vormden beide kerken een federatie met één kerkenraad, één predikant en na 1980 één kerkgebouw. En in 2004, met de komst van de Prot. Kerken in Nederland (PKN) verdween het verschil tussen gereformeerden en hervormden helemaal. Nog even en we weten niet meer van welke kerk we afkomen.

Wurkgroep Oer De Gaastmar, november 2021

Bronnen:

Foeke Cnossen, Doleantie yn De Gaastmar (beperkt verspreide tekst me y veel verwijzingen)

Archief Protestantske Gemeente De Gaastmar

Fotoarchief van de Wurkgroep Oer De Gaastmar